

Richtingversjes als hulpmiddel
bij het aanleren van de letters

Maar hoe?

Bij het leren schrijven, richten we ons – naast zithouding, pengreep, papierligging, enzovoort – op de lettervorm en het traject waarmee we de letters maken. Kinderen leren de lettervorm kennen, herkennen en onthouden. Ze leren kritisch naar de vorm te kijken, zodat ze hun eigen product kunnen beoordelen en bijstellen. Daarnaast leren ze hoe de letter geschreven wordt, wat het startpunt is, wat het keerpunt en wat het eindpunt is, hoe de bogen gemaakt worden, waar ze voorzichtig moeten schrijven en waar ze dóór kunnen bewegen.

Dit artikel gaat over *verbale ondersteuning bij het leren schrijven*. Waar is dat voor nodig?

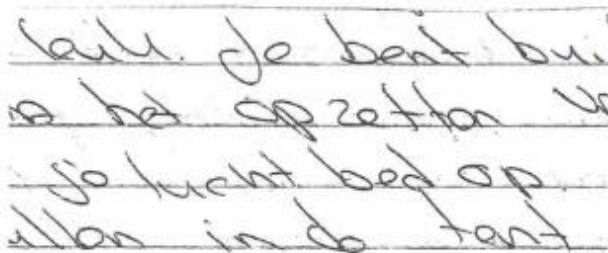
Een schrijfprobleem

Klaas-Jan

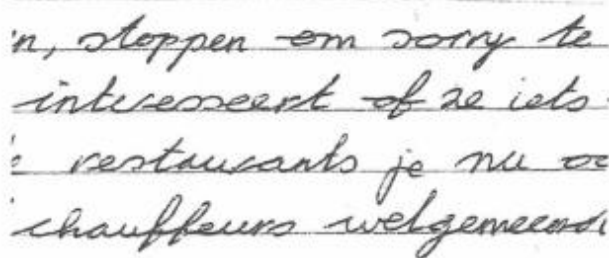
Klaas-Jan is eenenveertig jaar oud en hij heeft een schrijfprobleem: zijn handschrift is slecht leesbaar, soms zelfs onleesbaar. Op zijn werk ontstonden vervelende vergissingen en er zijn zelfs fouten gemaakt. Zijn werkgever en hijzelf vinden dat er nu maar eens iets aan moet gebeuren. Maar wat? Want een handschrift «heb je nu eenmaal». En zo komt hij bij mij op schrijfles. Een beetje lacherig, want is dit niet kinderachtig?

Uit observatie blijkt dat hij zijn duim nogal krampachtig over de pen kruist en dat hij de letters op geheel eigen wijze, volgens een eigen, onnavolgbaar traject, op het papier zet. (Bijvoorbeeld eerst de stok van de «d» en dan het bolletje los ervan.) Bovendien schrijft hij hoofdletters en kleine letters door elkaar. Klaas-Jan kan zich niet herinneren dat hij ooit instructie heeft gehad over het lettertraject.

We pakken de problemen aan. Hij komt twaalf keer voor begeleiding, verspreid over acht maanden. De verandering in zijn handschrift ziet u in *figuur 1* en *figuur 2*:

Figuur 1

Figuur 2

Door zijn *pengreep* te verbeteren, schrijft hij nu rechthellend. Door het traject van zijn letters te verbeteren, is het schrift nu leesbaar. Het oogt nog niet zo stevig en zeker als hij wil, maar dat zal met de tijd wel komen.

Verskillende instructiewijzen

Of Klaas-Jan inderdaad geen instructie over het traject heeft gehad, is niet meer te achterhalen. Misschien is hij als kleuter zélf al gaan schrijven. Kleuters gaan op een bepaald moment gewoon letters maken. Dat hoort bij hun ontwikkeling. Maar we leren ze niet te schrijven, want daarvoor is het nog te vroeg. Hun schrijfwijze van sommige letters – vooral die van de eigen naam – raakt daardoor ingeslepen. En dat is later moeilijk af te leren. (Zie ook het artikel *Werken met letters in de letterhoek*, dat is opgenomen in *Praxisbulletin*, 19de jaargang, nummer 6, februari 2002.)

We weten dat bepaalde instructiewijzen kinderen soms op het lijf geschreven zijn en dat andere manieren aan hen voorbij lijken te gaan. Het hangt van zo veel factoren af.

Hoe meer verschillende instructiewijzen we gebruiken, des te groter is de kans dat alle kinderen de leerstof oppikken. Toch gaat dit niet altijd op. Want in het *speciaal onderwijs* leidt het wél tot verwarring als we niet steeds op dezelfde manier werken...

Het staat in ieder geval als een paal boven water dat we als leerkracht beter kunnen aansluiten bij de situatie in de groep, als we over een breed repertoire aan instructiemogelijkheden beschikken. Het gebruiken van *richtingversjes* is een van die manieren.

Het aanleren van het traject

We kunnen het juiste *schrijftraject* op verschillende manieren aanleren:

- **Motorisch/tactiel:** het oefenen in de lucht en groot op het bord met een nat penseel, met de vinger in scheerschuim of in de zandtafel, met vetkrijt op papier, enzovoort.
- **Visueel:** werken met (genummerde) richtingpijlen (bijvoorbeeld *Schrijven in de basisschool* en *Pennenstreken*), het aangeven van startpunt, keerpunt en eindpunt (verkeerslichtletters; bijvoorbeeld *Letterstad* en *Novoskript*).
- **Auditief:** verbale begeleiding (bijvoorbeeld *abc... schrijf maar mee* en *Schrijven in de basisschool*).

In dit artikel richten we ons op het aanleren van het juiste lettertraject met behulp van *verbale begeleiding*, als een van de mogelijke instructietechnieken.

Richtingversjes

Verbale begeleiding

Rond 1880 werd *verbale begeleiding* geïntroduceerd door Welker, al heette het toen nog «tacteren». (Zie *figuur 3* als voorbeeld.)

Figuur 3

C = boog en boog, op

E = een boog en boog, op

O = boog en boog

Welker beschrijft hier vormen, maar niet al te gedetailleerd: een boog is een boog is een boog... Dat biedt weinig houvast, maar het idee is goed. Het is dan ook door verschillende schrijfpedagogen overgenomen.

Aandachtspunten

Waar kunnen we ons bij het bedenken van *verbale begeleiding* allemaal op richten?

– De oriëntatiepunten. Met behulp van onze motoriek komen de letters op het papier. Voor onze motoriek richten we ons dus op de plaatsen waar de letter van richting verandert. Het zijn de punten waar we moeten afremmen. Die punten worden tijdens het aanleren van de letters gemarkeerd met een kleurtje.

Sommige schrijfmethoden geven deze oriëntatiepunten in de letters aan. Maar het bevordert het leerproces vooral als we de kinderen leren om zélf deze punten op te zoeken.

– De essentiële letterdelen. De *neerhalen* in de letters bepalen de leesbaarheid. Hier ligt de nadruk op. Bij het schrijven van *zwaarschrift* zelfs letterlijk: licht (*dun*) op, zwaar (*dik*) neer. De neerhalen zijn de essentiële letterdelen. Zij behoren aandacht te krijgen bij het aanleren van het schrift.

– *Dezelfde letterdelen zijn hetzelfde.* Verschil in letters maakt ze gemakkelijk van elkaar te onderscheiden en dus leesbaar. Daarom willen we letters die op elkaar lijken niet al te snel achter elkaar aanbieden bij het leesonderwijs.

Overeenkomst in letters maakt ze *schrijfbaar*. Daarom willen we letters die op elkaar lijken juist als letterfamilie aanbieden in ons schrijfonderwijs.

Voor schrijven is het – onafhankelijk van de aanleerorde – belangrijk dat kinderen overeenkomstige letterdelen leren herkennen en apart inoefenen. Dat komt de regelmaat van het schrift ten goede. (Als je de boog van de «n» kunt schrijven, kun je dat deel van de «m», de «h» en de «p» ook maken. Enzovoort.)

– Het traject. De *bewegingsvolgorde* en *bewegingsrichting* worden aangegeven. Het voorbeeld van Klaas-Jan (zie pagina 28) geeft aan waarom dat zo belangrijk is.

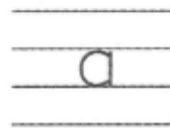
– De tekst kan ritmisch gesproken worden en de regels rijmen, zodat de versjes gemakkelijk in het gehoor liggen en goed onthouden kunnen worden.

En dan nu de praktijk...

Blokschrift

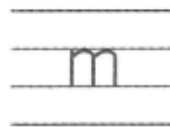
Twee voorbeelden

Figuur 4

links de bocht tot onderaan,
omhoog en naar beneden gaan

Figuur 5

naar beneden gaan,
omhoog de boog,
omhoog de boog

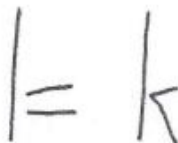
* De afgebeelde blokschriftletters «a» en «m» zijn niet afkomstig uit de vernieuwde methode Handschrift van Malmberg, omdat die op het moment van verschijnen van dit blad nog niet beschikbaar waren. (Dit in tegenstelling tot de letters verbonden schrift in dit artikel.)

De letters van het blokschrift* (zie figuur 4 en figuur 5 op de vorige pagina als voorbeeld) worden cursief – dat wil zeggen «lopend» in één haal – geschreven. De pen wordt alleen opgetild voor de letters «k» en «x», voor de streepjes door de «f» en de «t» en voor de stipjes op de «i» en de «j».

Schuine letterdelen

Blokschrift wordt meestal gebruikt voor kinderen die moeite hebben met schrijven. Met name de schuine letterdelen kunnen dan problemen opleveren, omdat dit appelleert aan het kruisen van de middenlijn.

Een voorbeeld. Het tweede deel van de letter «k» wordt tweemaal schuin omlaag geschreven. Maar als kinderen het eerste schuine deel omhoog maken, ontstaat nogal eens een onleesbare «k», omdat de twee streken dan recht worden en niet aansluiten. (Zie figuur 6.) De tweede letter in het voorbeeld is echt niet perfect, maar lijkt meer op een «k» dan de eerste. (Zie figuur 6.)

Figuur 6

Verschillen in formaat

De letters «d», «t», «p» en «q» zijn korter dan de letters «l», «k», «h», «b», «f», «g» en «j». Dit komt het woordbeeld ten goede en vergemakkelijkt het lezen. Voor kinderen in het speciaal onderwijs en het speciaal basisonderwijs is het echter moeilijk om de verschillen in formaat in acht te nemen. Meestal ligt dit aan een onvoldoende ruimtelijke oriëntatie. We zijn vaak al blij als de rompletters («a», «o», «u», «r», «z», «s», enzovoort) duidelijk te onderscheiden zijn van de andere letters (die met uitsteeksels).

In de richtingversjes voor blokschrift geven we dan ook twee mogelijkheden bij de tussenletters: heel hoog/half hoog en diep/half diep. Eigenlijk zouden we het onderscheid «diep/half diep» niet hoeven te maken. Niet één letter komt met de stok tot de onderste lijn (de «kelder»). De «g» en de «j» buigen voor de staart op het punt waar de «p» en de «q» ook stoppen. Toch kan het voor kinderen duidelijker zijn als we spreken van «half diep». Aan u de keuze.

Opmerkingen

«Schuin omlaag» is niet altijd exact dezelfde beweging. Vergelijk de letters «k», «v», «w», «x» en «z». (Zie figuur 7.)

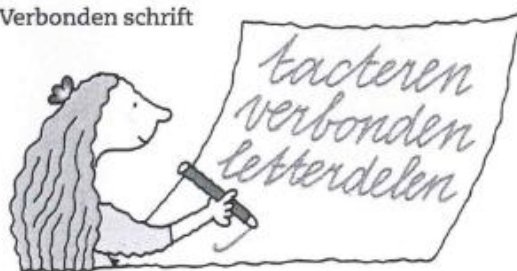
Figuur 7

Een hulpmiddeltje bij de «s»: ssss, als je je stil houdt, maak je je klein. De «s» is smal met kleine bochten: links de bocht, schuin omlaag en rechts de bocht.

Verwijzing

Een volledig overzicht van alle blokschriftletters met bijbehorende richtingversjes is opgenomen op de site www.praxisbulletin.nl.

Verbonden schrift

Twee versies

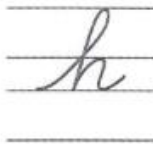
De letters van verbonden schrift zijn moeilijker in een versje te vatten dan de letters van het blokschrift. De «luchtverbindingen» van het losse blokschrift komen niet op het papier en hoeven dus ook niet beschreven te worden. Maar van het verbonden schrift staan alle bewegingen op het papier. De versjes worden «een hele mond vol» als we alle letterdelen erin willen vatten. En dat vertraagt de vloeiende beweging.

We moeten dus een keuze maken. We presenteren twee versies: een korte, ritmisch uit te spreken versie en een uitgebreide versie (beide te vinden op de website www.praxisbulletin.nl). Natuurlijk kunt u ze weer wijzigen en aan uw eigen groepssituatie aanpassen. (Zie figuur 8, figuur 9, figuur 10 en figuur 11 als voorbeeld.)

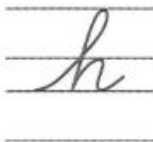
Vier voorbeelden

Figuur 8
(letter «h»,
korte versie)

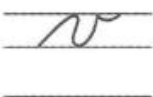
schuin op, de lus, omlaag,
omhoog, de boog, en verder gaan

Figuur 9
(letter «h»,
uitgebreide versie)

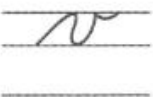
vanaf de grond schuin op, heel hoog dus,
buig terug voor de lus,
omlaag, keer omhoog, de fonteinboog,
omlaag, rond bij de grond, en verder gaan

Figuur 10
(letter «v»,
korte versie)

schuin op, rond,
omlaag, op,
stuit, stop

Figuur 11
(letter «v»,
uitgebreide versie)

vanaf de grond schuin op, 't bochtje rond,
omlaag, rond bij de grond,
op, stuit tegen het lijntje, stop

Aandachtspunten

De beschrijving van de letters is gebaseerd op het alfabet van de vernieuwde methode Handschrift (uitgegeven door uitgeverij Malmberg), waarvan de eerste deeltjes verkrijgbaar zijn vanaf augustus 2003.

Natuurlijk kunt u de versjes ook toepassen op andere methoden. Let dan wel op de volgende aandachtspunten:

- Alle letters van Handschrift hebben een beginhaal vanaf de grondlijn. U kunt de regels voor de beginhalen weglaten of aanpassen.
- Let op afwijkende lettervormen (bijvoorbeeld de «streepjes-t» en de «lusjes-t»).
- Let op of dezelfde letterdelen ook werkelijk hetzelfde zijn in uw alfabet (bijvoorbeeld in de «v» en de «b», in de «n» en de «m»).

Verwijzing

Een volledig overzicht van alle letters verbonden schrift met bijbehorende richtingversjes is opgenomen op de site www.praxisbulletin.nl.

Oefenwijzen

Ik noem nu een aantal oefenwijzen:

- Oefen de losse letterdelen in. Neem ze op in bewegespelletjes, liedjes en tekeningen.
- Oefen de letters (versjes) in per letterfamilie.
- Zeg een versje op en laat de kinderen bedenken welke letter het is. Ze moeten dan de bewegingsvoorstelling kunnen maken. Dat vergt een goede ruimtelijke oriëntatie.
- Laat de kinderen een letter noemen met een bepaald letterdeel. (Bijvoorbeeld een «links-debocht-tot-onderaan»-letter of een «omhoog-deboog»-letter.)
- Laat het verschil benoemen tussen twee letters (bijvoorbeeld de «k» en de «h»).
- Laat letters die op elkaar lijken eens met twee kleuren wasco op groot formaat over elkaar heen schrijven. Zoek de overeenkomst en het verschil.

Extensie op de site

Dit artikel heeft een extensie op onze internet-site www.praxisbulletin.nl.

Verantwoording

- De richtingversjes voor de letters «c», «a», «d», «g» en «o» van het blokschrift zijn overgenomen uit de methode Letterstad (Kooireman, e.a.).
- De versjes voor de andere blokletters zijn naar aanleiding van dit concept ontstaan en eerder gepubliceerd in *a b c... schrijf maar mee* (Stichting 'Over de brug', Kooijman & Kraaijenbrink). Voor dit artikel zijn ze licht verbeterd.
- De versjes voor het methodisch schrift zijn nieuw ontwikkeld.

Over de auteur

Else Kooijman werkt als schrijfdocent aan de Hogeschool IPABO in Amsterdam/Alkmaar. Zij is coördinator van de post-hbo-opleiding tot (pabo-)schrijfdocent en schrijftherapeut 'Schrijven met pen en toets'. Website: www.hs-ipabo.edu.

